

کلیات غزلیات شمس تبریزی (مورخ ۶۵۴ ق)

احمد مجاهد*

در ماه گذشته (شهریور ۱۳۸۵) نسخه‌ای از کلیات شمس یا دیوان کبیر مورخ ۶۵۴ (؟) جهت فروش به کتابخانه ملی عرضه شد که به علت قیمت بالای آن خریداری نگردید و کتاب به صاحبش که ظاهراً از تبریز (!؟) آورده بود برگردانده شد.

از آنجا که نگارنده حدود ده سال است که در کنار این کتاب و تحولات آن هستم، وظیفه علمی - فرهنگی خود دانستم که جهت جلوگیری از گمراهی و سردرگمی محققان آتی و اتلاف وقت آنان، مخدوش بودن تاریخ مذکور را به اطلاع همگان برسانم، چه ممکن است روزی سر از کتابخانه‌ای دولتی درآورد.

در ابتدا به اطلاع خوانندگان این یادداشت می‌رسانم که کتاب یاد شده در دست یک جوان مسئله‌دار ساکن در یکی از شهرک‌های جنوبی تهران بود و به همان علت کتاب را نه از خانه‌اش بیرون می‌آورد و نه کسی را به خانه‌اش راه می‌داد. نگارنده از طریق یک پزشک - که از خویشاوندان آن جوان بود - با او مرتبط شدم و جهت رؤیت و خرید کتاب دو نوبت به منزل او رفتم و او هم چند نوبت به منزل من آمد، اما چون قیمت کتاب از توان مالی من بالاتر بود نتوانستم بخرم. کتاب چند سال پیش به بهای ۸ میلیون تومان به مرحوم دکتر خرمی فروخته شد، و او هم بعد از چندی به مبلغ ۱۴ میلیون تومان به نفر بعدی فروخت، و او هم پس از چند سال به مبلغ ۱۷/۵ یا ۱۹/۵ میلیون تومان به نفر دیگر فروخت، و سرانجام جهت فروش به کتابخانه ملی عرضه شد که به دلیل قیمت سرسام آور پیشنهادی خریداری نشد. این بود سرنوشت این نسخه به اجمال.

اما دو دلیل در مخدوش بودن تاریخ کتاب وجود دارد: یکی در داخل کتاب و دیگری بیرون از کتاب.

دلیل داخلی از خود کتاب این است که گردش حروف سه حرف اول کلمه «ستمائه»* که در پایان نسخه آمده است، با گردش حروف سه حرف اول که در کلمات دیگر به تعداد زیاد در متن کتاب آمده است فرق دارد؛ مثل کلمات: مستمع، استماع، مستمند، رستم، مستم و ...

دلیل خارج از کتاب این است که در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران سه نسخه مثنوی مولوی با مشخصات زیر موجود است که تاریخ هر سه نسخه ۷۵۰ ق است و کاتب آنها هم همان کاتب غزلیات ۶۵۴ ق است یعنی «خلیل بن عبدالله المولوی» است.

۱. نسخه‌ای که در نزد فرهاد میرزا معتمدالدوله بود و بعداً در دست محمود فرهاد معتمد قرار گرفته، و در سال ۱۳۴۲ آقایان ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه از چند نسخه باقیمانده، صفحات اول و آخر آن مثنوی (۷۵۰ ق) را عکس گرفتند و در نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (۳: ۲۱۵) به چاپ رساندند.*

۲. نسخه خطی به تاریخ ۷۵۰ ق و به شماره ۹۹۲۳ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. توضیحاً آنکه ۱۶ صفحه اول کتاب نونویس است، و صفحه آخر کتاب هم که تاریخ نسخه در آن آمده است نیز ایضاً؛ ولی این نونویسی در همان زمان ۷۵۰ ق انجام گرفته زیرا گردش حروف و کلمات از همان قرن هشتم است و در آنجا به صراحت تصریح شده که نسخه مورخ ۷۵۰ و به خط «خلیل المولوی»* است؛ اما بقیه صفحات کتاب کانه همان نسخه غزلیات است با همان خط و کاغذ و صفحه‌بندی، گویی این نسخه مثنوی با آن نسخه غزلیات دوقلو می‌باشد.

۳. نسخه‌ای که آقای ایرج افشار در نامه بهارستان (دفتر ۶، ۱۳۸۱، ص ۵۱۱)، خرید آن مثنوی را برای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (به شماره ثبت ۱۱۳۳۶) اعلام کرده‌اند. این نسخه مورخ ۱۰۷۰ ق است و کاتب تصریح دارد که آن را از روی نسخه مورخ ۷۵۶ به خط خلیل بن عبدالله المولوی* نوشته است.

* دکترای فلسفه؛ پژوهشگر متون ادبی.

می ماند یک مورد دیگر و آن این که در صفحه ۱۲۶ کتاب با قلم بسیار نازک شبیه به قلم رسمهای آهنی زمان ما با نوک باریک بین سطورین یک کلمه با مرکبی غیر از رنگ مرکب متن اصلاحیه‌ای صورت پذیرفته است و در مقابل این کلمه در حاشیه به خط و مرکب متن نوشته شده است: «إنه بخط خلیفته حُسام الدین». و در تمام کتاب در ده جا، ده کلمه با همان قلم ریز در حاشیه اصلاحیه‌ای آمده است که ظاهراً همه از حُسام الدین خلیفه مولوی است. جواب این مورد این است وقتی که به اصل نسخه که تاریخ آن قطعاً مخدوش است ایراد وارد است، به این مورد فرعی هم تشکیک می‌شود و ایراد هست و آن این است که این نسخه از روی نسخه‌ای نوشته شده است که حُسام الدین چلبی در ده مورد ده کلمه را اصلاح کرده بوده است، نه این که حواشی نسخه موجود به خط چلبی است، بلکه استنساخی از آن دستنوشته است. و از طرفی ما نمونه دستخط چلبی را در دست نداریم - یا من از آن بی اطلاعم - تا با آن تطبیق دهیم و قضاوت کنیم که حواشی کتاب درست دستخط چلبی است یا نه. کتاب غزلیات نزدیک به چهل هزار بیت دارد.

از کسانی که کتاب را در دست خریدار دوم رؤیت کرده‌اند و نظراتی داده‌اند: آقای آدمیت است که خود استاد در شناسایی کتاب‌های جعلی هستند، و رأی به مخدوش بودن تاریخ نسخه داده است. آقای دکتر شفیعی کدکنی هم، هم از نظر سبک‌شناسی شعر مولانا بعضی از غزلیات را از او ندانسته‌اند و هم از جهت حجم زیاد اشعار و هم داخل بودن بعضی از غزلیات دیگران در کتاب، این نسخه را اصیل ندانسته‌اند.

اما «عیب می‌جمله بگفتی هنرش نیز بگوی». این نسخه یکی از نسخ کهن تاریخدار غزلیات مولوی است و کسانی که بعداً دست به کار تصحیح و تحقیق دیوان شمس می‌زنند باید این نسخه را نیز زیر نظر داشته باشند، و این نسخه ظاهراً از روی نسخه‌ای نوشته شده که به وسیله حُسام الدین چلبی قرائت و اصلاح شده است. نسخه در حد خود و جای خود ارزش مادی و معنوی خود را دارد اما نه به عنوان نسخه مورخ ۶۵۴.

در پایان این مطلب را هم بگویم که نسخه در روز اول که من دیدم کامل و بی نقص بود و فروشنده آن هم با شرط کامل بودن و بی نقص بودن می‌فروخت، اما بعداً در کشاکش بین رقبای نسخه باز تعداد ۲۲ برگ (= ۴۴ ص) کنده شده است تا لابد در یک معامله دیگر آن ۲۲ ورق را به چند میلیون تومان دیگر بفروشد.

